

УДК 316.442 : 32.001

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНЗИТОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ru*

Аналіз актуальних суспільно-політичних перетворень на пострадянському просторі, і в Україні також, зумовлює необхідність звернення до транзитології – напряму політичної науки, що займається дослідженням переходу політичних режимів з одного якісного стану в інший. Враховуючи це, у статті проаналізовано основні віхи становлення транзитологічного підходу до розуміння суспільно-політичних трансформацій, а також розроблений в його рамках методологічний інструментарій.

Ключові слова: транзитологія, транзит, політичний режим, авторитаризм, лібералізація, демократизація, соціалізація, консолідація, демократія.

Суспільно-політичні перетворення, які тривають в країнах Східної Європи та колишнього СРСР протягом останніх 20 років, з новою силою поставили перед політичною наукою такі питання: що спричиняє падіння авторитарних режимів, як відбувається цей процес, наскільки тривалим є шлях поставтократичних суспільств до демократії та вільного ринку, і чи взагалі коректно говорити про демократичний вектор трансформаційних процесів як про єдино можливий? Іншими словами, динамічні соціально-економічні та політичні зміни, що відбулись в цих країнах протягом зазначеного періоду, надали таку кількість емпіричного фактажу, яка потребувала комплексного теоретичного осмислення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між тими чи іншими подіями та їхнього логічного обґрунтування. Усе це пропонує один із напрямів політичної науки – транзитологія.

Як впливає з самого перекладу цього слова, цей напрям займається дослідженням переходу (транзиту), під яким ми розуміємо, в найзагальнішому сенсі, перехід типу політичного режиму з одного якісного стану в інший. Саме така спрямованість наукових пошуків транзитології визначає, з нашого погляду, теоретичну і практичну значущість дослідження основних віх становлення цієї дисципліни та розробленого в її рамках методологічного інструментарію для аналізу актуальних суспільно-політичних процесів України, політичний режим якої належить до категорії перехідних.

Визначена нами проблема є практично недослідженою вітчизняною політичною наукою. У її рамках ми знаходимо лише розробки присвячені осмисленню тих аспектів перебігу посткомуністичного політичного процесу (переважно в Україні), які становлять предмет аналізу транзитології (наприклад, А. Колодій [8], Ф. Рудич [14],

О. Долженков [5]), тоді як комплексні дослідження становлення та розвитку самої транзитологічної парадигми у вивченні суспільно-політичних трансформацій відсутні.

Дещо кращою у цьому плані є ситуація в російській політології, передусім завдяки цілій низці публікацій у таких наукових журналах, як «Политические исследования» («Полис»), «Политическая наука», «Общественные науки и современность». Окрім того, треба згадати розробки здійснені провідними спеціалістами Московського Центру Карнегі, які опубліковані або окремими працями, або в журналі «Pro et Contra» а також монографії А. Циганкова [16], В. Гельмана [4], А. Мельвіля [9].

Найбільша робота у цьому напрямі здійснена західними дослідниками. Про ступінь їхньої зацікавленості транзитологічною парадигмою (в тому числі й з погляду її заперечення), особливо в контексті суспільно-політичних перетворень в Східній Європі та країнах колишнього СРСР, може свідчити хоча би наявність низки спеціалізованих періодичних видань, таких як *Journal of Democracy*, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, *Communist and Post-Communist Studies*, а також велика кількість монографій та колективних розвідок, присвячених аналізу трансформацій в зазначеному регіоні. Однак особливу увагу в контексті нашого дослідження треба звернути на праці саме тих дослідників, з чікими іменами пов'язано зародження, становлення та розвиток транзитологічної парадигми. Насамперед йдеться про Д. Растоу, Ф. Шміттєра, Т. Карл, Г. О'Доннелла та А. Пшеворського.

Актуальність зазначеної проблеми та її недостатня розробленість у рамках вітчизняної політології зумовлює необхідність визначення та дослідження основних етапів зародження, становлення та розвитку транзитології як напряму політичної науки, що дасть нам змогу розкрити головні особливості транзитологічного підходу до аналізу суспільно-політичних трансформацій.

Для диференціації основних етапів зародження та еволюції транзитології звернемося до періодизації, яку запропонувала російська дослідниця Н. Борисова. За її словами, у процесі становлення та розвитку транзитології як одного із напрямів сучасної політичної науки можна виділити чотири етапи: 1) дотранзитологічний (перша половина 1970-х рр.); 2) період утвердження транзитологічної парадигми (друга половина 1970-х – середина 1980-х рр.); 3) період тестування теорії демократичного транзиту (кінець 1980-х – середина 1990-х рр.); 4) період, пов'язаний із намаганнями застосувати транзитологічну парадигму для пояснення трансформації політичних режимів на пострадянському просторі та активної її апробації дослідниками з цих країн (середина 1990-х рр. – до теперішнього часу) [2, с.14-15].

Для першого, дотранзитологічного етапу характерним є домінування теорії модернізації, яка згодом розвинулась у структурний (функціональний) підхід до розуміння суспільно-політичних трансформацій. Представники цієї теорії (зокрема, С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Коулмен) намагались довести, що суспільно-економічний розвиток спричиняє розвиток політичний, під яким розуміли демократизацію авторитарних та тоталітарних режимів. Модернізація в такий спосіб охоплює майже всі сфери життя людини і тому являє собою процес економічний, культурний, соціальний і політичний. Тобто без одночасного переходу від традиційного стану до модерну в усіх сферах буття людини та суспільства окремі спроби приречені на провал (наприклад, впровадження демократичних інститутів

буде безрезультатним там, де не відбулась індустріалізація, і навпаки, індустріалізація є неможливою без паралельного реформування, зокрема політичної сфери).

Тож ми бачимо, що згідно з цим підходом можливість переходу певної країни до демократії корелюється з наявністю в ній тих чи інших об'єктивних передумов (економічних, культурних тощо). Звідси, на нашу думку, випливає основний недолік цього підходу: подібний детермінізм ставить під сумнів, а скоріше взагалі виключає можливість переходу до демократії тих країн, які не досягли певного соціально-економічного та культурного рівня. Тим самим противники автократичних режимів у цих суспільствах постають як пасивні спостерігачі, успіх яких у боротьбі з режимом залежить від об'єктивної соціально-економічної та культурної еволюції суспільства та держави.

Саме на цьому аспекті зосереджують свою увагу представники теорії «залежного розвитку» (або «залежності»), яка виникла в Латинській Америці (тобто в одному з регіонів так званого Третього Світу), чим власне і зумовлена її специфіка. Зокрема, її творці (серед них виділимо аргентинського економіста Р. Пребіша та бразильського соціолога Ф. Е. Кардозо) поділили всі країни світу на чотири групи: центр; периферія центру; центр периферії; периферія периферії. Особливість такого поділу полягає у тому, що найбільш розвинуті в економічному плані держави, які належать до центру, експлуатують країни периферії (Латинської Америки, Африки та Азії), які у результаті опиняються у економічній залежності від перших. У такий спосіб центральна ідея теорії «залежності» полягає у тому, що країни Третього Світу (периферії) є усього-на-всього сировинною базою для країн центру, а тому залежать від них, що не дає їм змоги розвиватись в економічному плані. Це, своєю чергою, спричиняє те, що стандарти (в тому числі – встановлення консолідованої демократії), які визначені найбільш економічно розвинутими країнами світу, ніколи не будуть реалізовані периферійними країнами [19, с. 179].

За таких умов політична ситуація в країнах периферії є надзвичайно нестабільною – на зміну авторитарним правителям приходять демократичні уряди, правління яких переривається встановленням нових диктатур. Виходом з цієї ситуації, на думку Пребіша, є проведення широкої демократизації, під якою він розуміє трансформацію всіх відносин «центр-периферія» та вихід периферії на самостійний розвиток, що уможливить поєднання в країнах третього світу економічного та політичного лібералізму [11].

Отже, ми можемо стверджувати, що в рамках теорії «залежності» не заперечується одна з центральних ідей теорії модернізації про взаємообумовленість (кореляцію) процесів реформування в соціально-економічній та суспільно-політичній сферах життя людини. Натомість відкидається інший, не менш важливий пункт, щодо однакових можливостей для розвитку окремих країн, або, іншими словами, щодо існування певного універсального «пакету» умов, виконання яких дає можливість кожній країні успішно скласти іспит на демократичність. Як ми вже побачили, представники теорії «залежності» відкидають подібний універсалізм, стверджуючи, що можливість реалізації країнами периферії стандартів (або критеріїв сучасності (модерну)) встановлених найбільш розвинутими в економічному та політичному плані державами (які належать до так званого центру) визначається, власне, ступенем їхньої залежності (перш за все економічної) від країн центру.

Подібного роду критика теорії модернізації зокрема, та структурного підходу загалом змусила представників зазначеного підходу до переосмислення основних його положень з урахуванням цих критичних зауважень.

На початку 1970-х років саме в контексті критики теорії модернізації з'являється транзитологічна парадигма. Її виникнення, з нашого погляду, треба розглядати як свого роду друге видання, оновлення теорії модернізації з максимально можливим урахуванням всіх вказаних недоліків. Основним елементом такого оновлення (як це буде показано нижче) стала відмова від розгляду демократизації в контексті більш глобального процесу, де вона була обумовлена модернізацією в економічній, соціальній, культурній сферах, та її трактування як самодостатнього політичного феномена, який може виникнути та протікати незалежно, наприклад, від характеру економічних відносин країн центру та периферії.

«Батьком» транзитології вважають американського політолога Д. Растоу. В 1970 р. у статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» він вперше сформулював наступну проблему: яким чином (як?) країни переходять від одного устрою до іншого, і в зв'язку з чим (чому?) одні ліберальні демократії розпадаються, а інші лишаються стабільними та продовжують розвиватись? Науковець відкинув уявлення про обумовленість переходу до демократії в різні історичні періоди в різноманітних країнах одними і тими самими факторами або їхньою сукупністю. Єдиною загальною попередньою умовою демократії, за словами Растоу, є «національна єдність», оскільки тільки вона виключає ситуацію, за якої в суспільстві можливий латентний розкол. Враховуючи це, політолог запропонував підхід альтернативний до функціонального, який він назвав «генетичним» (тобто такий, що відноситься до вивчення генезису, процесу походження та становлення певного явища, у даному випадку демократії – Г.Ш.). Отже, в центрі уваги цього підходу опинився пошук факторів, що впливають безпосередньо на сам процес зародження та становлення демократії, тобто її генезис.

Для створення ідеальної моделі переходу, яка б була придатна для аналізу кожного конкретного переходу, Растоу звернувся до двох емпіричних випадків – переходу Швеції в період 1890-1920 рр. та Туреччини після 1945 року. На цій основі була сформована так звана динамічна модель переходу, головними елементами якої стали пов'язані між собою компоненти генезису демократії, етапи (або фази) переходу. Сам перехідний період (транзит) політолог визначає як особливий етап політичного розвитку – “період часу від безпосередньо перед переходом до безпосередньо після переходу до демократії” – та розподіляє його на три фази, що послідовно змінюють одна одну: 1) підготовча фаза; 2) фаза прийняття рішень; 3) фаза звикання.

Процес переходу від авторитаризму до демократії (а отже, і перша фаза транзиту – Г.Ш.) запускається, на думку Растоу, за допомогою тривалої та безрезультатної боротьби, учасники якої представляють інтереси різноманітних соціальних груп, а спірні питання мають першочергове для всіх значення. Важливо зауважити, що на цьому етапі транзиту становлення демократії не є ціллю, а постає у майбутньому лише як побічний продукт цієї боротьби. Основним же результатом підготовчої фази є поляризація суспільства, обмежена національною єдністю.

Під час другої фази частина політичних лідерів країни ухвалює свідоме рішення визнати наявність багатоманітності у єдності та інституціоналізувати з цією метою

деякі фундаментальні механізми демократії (всезагальне виборче право, вільні вибори тощо). Це є досягненням певного консенсусу щодо правил гри. Як зауважує Растоу, перший основоположний компроміс, який досягається на цій фазі переходу, стає ключовим моментом демократизації, оскільки є доказом ефективності принципу примирення та узгодження, відкриваючи перспективу вирішення існуючих та майбутніх проблем демократичними за своєю суттю методами. Нарешті, в ході фази звикання відбувається засвоєння політичними силами та суспільством нових демократичних правил, процедур та цінностей [18].

Така трифазова періодизація перехідного процесу стала свого роду матрицею для багатьох подальших досліджень суспільно-політичних трансформацій – вона лягла в основу цілої низки інших диференціацій фаз транзитного періоду, які ми можемо віднайти в цих дослідженнях.

Наступний визначальний етап у розвитку транзитології (а саме – період утвердження транзитологічної парадигми), пов'язаний з іменами Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра та Л. Уайтхеда, під редакцією яких в 1986 р. вийшло в світ чотирьохтомне видання «Переходи від авторитаризму: перспективи демократії», присвячене комплексному порівняльному дослідженню політичних трансформацій в країнах Південної Європи та Латинської Америки. Його автори виходили з того, що жодні об'єктивні соціально-економічні, культурні та інші фактори не можуть пояснити та спрогнозувати хто, які політичні сили та актори в певній ситуації стоятимуть на недемократичних позиціях та відстоюватимуть старий порядок, а хто виступатиме за його повалення. Отже, стверджують вони, лише суб'єктивний вибір акторів створює політичні можливості [2, с. 10-11].

У четвертій частині цього дослідження «Переходи від авторитарного правління. Попередні висновки про непевні демократії» О'Доннелл та Шміттєр запропонували свій підхід до трактування перехідного процесу та його періодизації. Перехід вони визначають як інтервал між одним політичним режимом та іншим. За їхніми словами, він обмежується, з одного боку, початком процесу розпаду авторитарного режиму, а з іншого, – або встановленням певної форми демократії, поверненням до авторитарного правління, або появою революційної альтернативи [17, с. 6].

Процес переходу вчені розділяють на три етапи: лібералізацію, демократизацію та соціалізацію [17, с. 7-14].

Загальну логіку перехідного періоду, згідно з їхнім підходом, з нашого погляду, можна відобразити у такий спосіб: перші два етапи загального транзиту – лібералізація та демократизація – становлять так званий «перший» транзит від авторитарного правління до політичної демократії. Встановлення останньої відкриває дорогу для третього етапу – соціалізації або «другого» транзиту, який охоплює зміни у соціально-економічній сфері та складається з двох частин. Перша з них пов'язана зі встановленням соціальної демократії (і в цьому аспекті соціалізація є ідентичною з третьою фазою транзиту в підході Д.Растоу), а друга – зі встановленням економічної демократії, суть якої полягає у впровадженні принципу соціальної справедливості при розподілі благ та послуг вироблених суспільством (і саме це, на нашу думку, є характерною рисою цього підходу, яка відрізняє його від багатьох інших подібних досліджень). Отже, в ідеалі результат переходу від авторитарного правління постає тут у тривимірному розрізі: це – встановлення політичної, соціальної та економічної демократії.

Зауважимо, що в контексті транзитологічної парадигми ступінь та ефективність лібералізації, можливість початку демократизації, встановлення стабільної демократії, а отже, успішність кожного окремого етапу та усього переходу загалом, залежить від того, в якій формі перебігатимуть лібералізація, демократизація та соціалізація. Форму перебігу та динаміку транзиту, згідно з підходом О'Доннелла та Шміттера, визначають співвідношення сил між політичними групами всередині правлячої авторитарної еліти (між прибічниками твердої (*hard-liners*) та м'якої (*soft-liners*) лінії [17, с. 16], або, іншими словами, між консерваторами та реформаторами в межах авторитарного блоку), їхня тактика і стратегія перед початком перехідного процесу та безпосередньо під час нього, характер взаємовідносин між ними та представниками опозиційних сил, а також роль, яку відіграють у цих процесах збройні сили. Як зауважують американські дослідники, саме від цих факторів значною мірою залежить, чи відбудеться відкриття (в сенсі послаблення – Г.Ш.) авторитарного режиму, та саме вони встановлюють важливі параметри можливої лібералізації та ймовірної демократизації [17, с. 48].

Розвиток цієї ідеї у більш викристалізованому варіанті ми знаходимо у теоретичному підході американського дослідника А. Пшеворського. Саме його праця «Демократія та ринок. Політичні та економічні перетворення у Східній Європі і Латинській Америці» отримала найбільшу популярність у ході третього етапу становлення транзитології, для якого характерними є перші спроби тестування транзитологічної парадигми для пояснення східноєвропейських та пострадянських трансформацій [2, с. 14-15].

У частині другій зазначеного дослідження «Переходи до демократії» Пшеворський визначає перехід як процес, що перебігає від *ancien regime* (старий режим – Г.Ш.) до Нової Республіки. Відправним пунктом перехідного процесу, таким чином, є попередній авторитарний *status quo*, *ancien regime* та соціальні умови, які сприяли його виникненню, а для позначення його кінцевої точки Пшеворський використав бразильський термін «Нова Республіка» (в такий спосіб в Бразилії позначено період від вересня 1988 року, якому передувало повалення військового режиму, обрання національного конгресу та ухвалення Конституції – Г.Ш.) [12, с. 50].

Сам процес переходу вчений розділяє на два великі етапи: лібералізацію та демократизацію, в межах якої він виділяє два аспекти – вивільнення з-під авторитарного режиму та конституювання демократичного правління.

Ознакою початку лібералізації, свідченням утворення тріщин в монолітному блоці авторитарної влади, на думку дослідника, є той момент, коли в якійсь період часу група, що належить до авторитарного істеблішменту, починає виявляти терпимість до незалежних організацій, даючи знати громадянському суспільству, що принаймні деякі форми цих організацій не будуть придушуватись. Лібералізація, за словами Пшеворського, або завершуються, приводячи до похмурих періодів, які лицемірно називають нормалізацією, або продовжується та переходить в демократизацію [12, с. 90].

Останню, як вже йшлося вище, формують два паралельні процеси, які інколи, за словами політолога, на деякий час зливаються воедино: вивільнення з-під авторитарного режиму та конституювання демократичного правління. Причому їхня суть визначається природою конфліктів, які виникають в період переходу до демократії.

Для пояснення першого аспекту демократизації Пшеворський, звертаючись до методологічного підходу, запропонованого О'Доннеллом та Шміттером, розрізняє чотири політичні сили: прибічників твердої лінії та реформаторів (які можуть бути, а можуть і не бути лібералізаторами) всередині авторитарного блоку, та поміркованих і радикалів, які перебувають в опозиції. Вивільнення з-під авторитаризму, за його словами, може відбутися лише у тому випадку, якщо реформатори порозуміються з поміркованими. Це можливо за таких умов: 1) реформатори та помірковані досягають угоди щодо інститутів, за яких представлені ними соціальні сили мали б помітний політичний вплив у демократичній системі; 2) реформатори в стані досягти згоди прибічників твердої лінії або нейтралізувати їх; 3) помірковані здатні контролювати радикалів. Причому реалізація останніх двох умов має передувати першій [12, с.110].

Суть другого аспекту демократизації пов'язана з конфліктом навколо майбутньої інституціональної структури. Особливість цього аспекту, на наш погляд, полягає у тому, що конфлікт тут розгортається, з одного боку, між представниками старої авторитарної еліти, які спочатку стали лібералізаторами, а згодом і демократизаторами, та демократичною опозицією, а з іншого, – між різними політичними силами, що входять (або входили) до складу цієї об'єднаної опозиції. Подібна ситуація, за словами Пшеворського, виникає в результаті того, що кожна політична сила обирає саме ту інституціональну структуру, яка сприяє просуненню її цінностей, проектів або інтересів. Тому, як зауважує вчений, залежно від співвідношення сил (в конфлікті за майбутню інституціональну структуру – Г.Ш.), включаючи здатність деяких діячів нав'язувати недемократичні рішення, відбувається наступне: або впроваджується певна демократична інституціональна структура, або починається боротьба за диктатуру.

Демократія ж встановлюється лише тоді, коли конфлікуючі політичні сили домовляються про інституційну структуру, яка допускає відкрите, нехай і обмежене, суперництво, і якщо ця структура породжує тривалу згоду [12, с.115].

Отже, як бачимо, в концепції А. Пшеворського основна увага приділяється аналізу сутності конфліктів, що виникають під час перехідного процесу, а також різноманітним конфігураціям основних політичних сил, які (конфігурації) виникають під час цих конфліктів та в процесі їхнього вирішення. Саме цілі та ресурси цих політичних сил, їхня стратегія та тактика під час двох етапів транзиту – лібералізації та демократизації – визначають подальшу динаміку розвитку цього процесу, інституціональну структуру майбутнього устрою та, зрештою, саму можливість встановлення демократичного режиму.

Отож, розглянувши перші три етапи становлення та утвердження транзитологічної парадигми, ми можемо констатувати, що протягом 70-80-х років ХХ ст. у її рамках була сформована так звана «класична» модель переходу, яка розглядає цей процес як послідовність трьох наступних етапів: 1) лібералізація авторитарного режиму; 2) встановлення демократичного правління; 3) консолідація демократичного режиму [4, с. 24].

Головною особливістю цієї моделі, з нашої точки зору, є заданість результату переходу – як єдино можливий кінцевий пункт суспільно-політичних трансформацій розглядається встановлення демократії (демократичного режиму). Тобто перехід в рамках цієї моделі є виключно «переходом до демократії».

У цьому контексті необхідно зауважити, що саме подібний розгляд історії як лінійного руху до найкращого світу найбільш явно вказує на зв'язок між «класичною» транзитологічною парадигмою та теорією модернізації. Відмінність між ними тут полягає у тому, що перша переносить модернізаційну дихотомію «традиція-сучасність (модерн)» виключно на політичну сферу, замінюючи її транзитологічною дихотомією «авторитаризм-демократія».

Своєрідним апофеозом подібного розуміння історії, на наш погляд, можна вважати працю американського політолога Ф. Фукуями «Кінець історії?» (1989), лейтмотивом якої є твердження, що після падіння тоталітарних режимів XX ст. ліберальна демократія не має ні сильних конкурентів, ні внутрішніх проблем, які могли б знищити її як політичний режим [15].

Однак вже досить швидко подібний оптимізм, який панував серед вчених щодо оцінок перспектив демократії в Східній Європі, змінився на скептицизм, оскільки досвід перших років перетворень у пострадянських країнах поставив під сумнів можливість лінійного руху від авторитаризму до демократії, а отже, зникнення внутрішніх та зовнішніх ворогів ліберальної демократії. Це змусило дослідників до переосмислення «класичної» моделі переходу з її «переходом до демократії».

Саме цим, на наш погляд, характеризується четвертий етап розвитку транзитології, який вирізняється активними спробами застосування транзитологічної парадигми для пояснення суспільно-політичних перетворень на пострадянському просторі. У цьому контексті, з нашого погляду, треба погодитись із зауваженням Н. Борисової, що вже на цьому етапі стало зрозуміло, що сліпе копіювання західних моделей для аналізу російської політики (як, зрештою, і української, білоруської тощо – Г.Ш.) не дає очікуваних результатів: з'явилися роботи, які пропонували відкоригувати західні підходи [2, с. 15].

Так, у 1993 р., В. Банс у своїй статті «Елементи невизначеності в перехідний період» взагалі відкинула можливість застосування теорії переходу для аналізу змін у Східній Європі (очевидно, що тут йдеться про класичну модель «переходу до демократії» – Г.Ш.), оскільки, за її словами, державний соціалізм відрізняється від бюрократичного авторитаризму за всіма соціальними, економічними та політичними характеристиками. Враховуючи це, вона підкреслює, що транзит від державного соціалізму (який характеризується поєднанням невизначеності процедур з визначеністю кінцевих результатів) до ліберальної демократії (з визначеними процедурами та невизначеними результатами) здійснюється через перехідний період або, за твердженням В. Банс, хаос, якому притаманні невизначеність як результатів, так і процедур. Отже, перехідний період у східноєвропейських країнах відрізняється подвійною невизначеністю (інститутів політичної влади та результатів політичного процесу), а отже, великою нестабільністю. За такої ситуації ліберальна демократія стає лише одним з чотирьох варіантів майбутнього, поряд із «заморожуванням» режиму у перехідному стані, реставрацією державного соціалізму або диктатурою з її визначеністю процедур та результатів [1, с. 44-51].

Саме такий підхід до розуміння трансформаційних процесів у Східній Європі ліг в основу моделі «переходу з відкритим фіналом», розробленою російським дослідником В. Гельманом, яка являє собою альтернативу «класичній» моделі «переходу до демократії». Вихідною точкою його концепції є розуміння

трансформації політичного режиму як нелінійного процесу, тобто такого, що не має наперед визначеного завершення.

Враховуючи це, вчений пропонує розглядати динаміку перехідного періоду за такою схемою (моделлю): 1) послаблення попереднього режиму; 2) розпад попереднього режиму; 3) невизначеність; 4) вихід з невизначеності = встановлення нового режиму; 5) консолідація нового режиму.

Отже, трансформація політичного режиму, згідно цього підходу, є процесом переходу від одного консолідованого режиму до іншого. Сам же процес переходу пов'язаний з відсутністю консолідації політичного режиму, а це, за словами Гельмана, означає, що найважливішою характеристикою переходу, яка виділяє його серед інших змін політичного режиму, є невизначеність елементів політичного режиму в процесі переходу (перш за все тут йдеться про невизначеність формальних інститутів політичної влади, а також стратегій та ресурсів політичних акторів – Г.Ш.) [7, с. 34-36].

Отже, цей етап розвитку транзитології, на наш погляд, можна окреслити як «реформаторський», оскільки політична практика більшості пострадянських країн довела неспроможність для свого пояснення «класичних» теоретичних схем дослідження транзитів як лінійного руху від авторитаризму до демократії, а це, своєю чергою, поставило на порядок денний питання їх реформування з урахуванням того, що в багатьох країнах була встановлена не консолідована демократія, а сформовані стійкі гібридні режими (тобто такі, що поєднують у собі елементи авторитаризму та демократії). Відзначимо, що одним із варіантів вирішення цієї проблеми без відмови від транзитологічної парадигми, є концепція поєднання, синтезу генетичного та структурного підходів, що, на думку прибічників цієї концепції (серед них виділимо А. Мельвіля [10] та В. Гельмана [3, с. 21]), дасть змогу адекватніше пояснити суть процесів, що відбуваються в країнах колишнього СРСР.

Разом з тим, необхідно зауважити, що останнім часом все частіше лунає теза про кризу, яку переживає «класична» транзитологія [2, с. 19], необхідність повної відмови від неї та застосування альтернативних підходів для аналізу пострадянської реальності. Самі за себе в цьому контексті говорять назви таких статей, як «Кінець "транзитології"» [7], «Кінець парадигми транзиту» [6]. Усе це, з нашого погляду, свідчить про необхідність подальшого реформування транзитологічної парадигми, від успішності якого залежатиме, чи стане наступний етап у її еволюції стадією розвитку, або ж це буде початком «посттранзитологічного етапу», де їй на зміну придуть альтернативні підходи (найімовірніше, різні варіанти концепції «посткомунізму»).

Отже, у своєму становленні та розвитку транзитологія як напрям політичної науки пройшла три етапи і перебуває на четвертому. Її зародження на початку 1970-х рр. було безпосередньо пов'язано з кризою, яку переживала теорія модернізації, та було свого роду перевидання останньої з максимально можливим урахуванням тих критичних зауважень, які лунали на адресу теорії модернізації, зокрема з боку теорії «залежного розвитку».

Водночас треба зауважити, що принципова особливість транзитологічної парадигми полягає у тому, що на відміну від теорії модернізації, в рамках якої ставиться питання «чому?» (в тих або інших країнах демократизація відбувається успішно, а в інших демократичні реформи зазнають краху), тут на перший план виходить запитання «як?» (відбувається перехід від авторитарного правління до

іншого типу режиму). Тобто у фокусі аналізу представників цього підходу опинялася динаміка, механізми, головні учасники самого перехідного процесу, стратегії та послідовність рішень останніх.

На теперішньому етапі свого розвитку, для якого характерним є застосування транзитологічної парадигми для аналізу пострадянських перетворень, транзитологія постала перед необхідністю реформування своїх «класичних» концептів, які розглядають транзит (перехід) виключно як рух від авторитаризму до демократії, тоді як посткомуністична політична практика заперечує подібну заданість кінцевого результату. Отже, подальший розвиток транзитології, на нашу думку, залежить саме від того, наскільки адекватними, в сенсі пояснення посткомуністичної реальності, виявляться спроби її модифікації для аналізу суспільно-політичних перетворень в країнах колишнього СРСР.

Проведене дослідження формування та еволюції транзитологічної парадигми, в контексті якого ми проаналізували різноманітні підходи до концептуалізації переходу типів політичних режимів з одного якісного стану в інший, виділивши, зокрема, основні етапи таких транзитів, їхніх акторів з притаманними їм стратегіями поведінки, характер конфліктів між ними та методи їхнього розв'язання, а також умови встановлення консолідованої демократії, дає змогу здійснити в подальших дослідженнях теоретично обґрунтований та емпірично адекватний аналіз актуальних політичних процесів тих країн, політичні режими яких сьогодні об'єктивно перебувають у перехідному стані.

Список використаної літератури

1. Банс В. Элементы неопределённости в переходной период / В. Банс // Полис. – 1993. – № 1. – С. 44–51.
2. Борисова Н. Институциональное измерение трансформации политических режимов / Н. Борисова // Проблемы демократии и демократизации / под ред. О. Харитоновой. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – С. 6–36.
3. Гельман В. Постсоветские политические трансформации : наброски к теории / В. Гельман // Полис. – 2001. – №1. – С. 15–29.
4. Гельман В. Трансформация в России : политический режим и демократическая оппозиция / В. Гельман. – М. : МОНФ, 1999. – 241 с.
5. Долженков О. Україна-Білорусь : Досвід політичної трансформації. – Одеса : Астропринт, 2003. – 264 с.
6. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Козерс // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 42–65.
7. Капустин Б. Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия / Б. Капустин // Полис. – 2001. – № 4. – С.6–26.
8. Колодій А. Особливості перехідного процесу і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні : стан та перспективи розвитку. – Львів : ПАІС, 1998. – С. 44–55.
9. Мельвиль А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты / А. Мельвиль. – М. : МОНФ, 1999. – 106 с.
10. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Мельвиль // Полис. – 1998.

– № 2. – С. 6–38.

11. *Никитченко А.* Транснационализация демократии (II). «Третья волна» демократизации в свете теорий мировой экономики / А. Никитченко // *Полис.* – 1999.

– № 2. – Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/fulltext/1999/2/5.html>

12. *Пшеворский А.* Демократия и рынок: Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский ; пер. с англ., под ред. В. Бажанова. – М. : РОССПЭН, 1999. – 320 с.

13. *Россия регионов : трансформация политических режимов / под общей ред. В. Гельмана, С. Рыженкова, М. Бри.* – М. : Весь Мир, 2000. – 376 с.

14. *Рудич Ф.* Чи багато влади потрібно владі? : (Україна в контексті трансформації політичних структур у країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи) : Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Ф. Рудич. – К. : Довіра, 1998. – 142 с.

15. *Фукуяма Ф.* Конец истории? / Ф. Фукуяма. – Режим доступа: <http://www.netda.ru/belka/textu/nomipor/fukujma.html>.

16. *Цыганков А.* Современные политические режимы : структура, типология, динамика: Учеб. Пособие. – М. : Интерпракс, 1995. – 295 с.

17. *O'Donnell G.* Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.

18. *Rustow D.* Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model / D. Rustow // *Comparative Politics.* – 1970. – vol.2, №3. – P. 337–363.

19. *Zuzankiewicz P.* Z badań nad genetyczną i funkcjonalną interpretacją transformacji systemowej / P. Zuzankiewicz // *Rocznik Nauk Politycznych.* – 2004. – Rocznik 6, №7. – S. 175–195.

*Стаття : надійшла до редакції 25.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE TRANSITOLOGICAL PARADIGM: HISTORY OF THE FORMATION

Gennadiy Shipunov

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ru*

Analysis of topical social and political transformations on the post-soviet territory, including Ukraine, led to the necessity of applying to the transitology, which is a political study that deals with transition of political regimes from one quality condition to another. Thus in this article analyzed the main formation landmarks of transitological

approach to understanding social and political transformations, also it examines methodological instruments developed within its framework.

Key words: the transitology, a transition, a political regime, authoritarianism, the liberalization, the democratization, the socialization, the consolidation, a democracy.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ТРАНЗИТОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ

Геннадий Шипунов

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ru*

Анализ актуальных общественно-политических преобразований на постсоветском пространстве, в том числе и в Украине, предопределяет необходимость обращения к транзитологии – направлению политической науки, занимающейся исследованием перехода политических режимов из одного качественного состояния в другое. Учитывая это, в статье проанализированы основные вехи становления транзитологической подхода к пониманию общественно-политических трансформаций, а также разработанный в его рамках методологический инструментарий.

Ключевые слова: транзитология, транзит, политический режим, авторитаризм, либерализация, демократизация, социализация, консолидация, демократия.